

Johto-opin periaatteita

E. A. ZEMSKAJA *Russkij jazyk. Slovoobrazovanije. »Prosvješčenije»*, Moskova 1973. 304 s.

1. Sananmuodostus- ja sen osana johto-opilla on ollut viime vuosikymmenten neuvostoliittolaisessa kielentutkimuksessa paljon näkyvämpi sija kuin läntisessä. Osaksi se johtuu tietysti venäjän kielestä, joka runsasjohtimisena tarjoaa tutkimukselle monin verroin houkuttelevamman maaston kuin esim. germaaniset kielet. Mutta syytä voidaan etsiä myös kielen tutkimuksen perinteistä, jotka päinvastoin kuin strukturalistiset virtaukset (erilaiset generativismit niihin luettuina) korostavat *s a n a n* asemaa kielellisenä yksikkönä. Niinpä on vain luonnollista, että sananmuodostuksenkin tutkimukseen on huolellisesti paneuduttu. Luonnollista on samaten sekin, että johto-oppi on tässä ilmapiirissä pysynyt riippumattomampana mekaanisesta morfologiasta kuin länessä, missä se on monesti käsitetty vain taivutuksen merkillisen epäsäännölliseksi jatkeeksi. Neuvostoliittolaiset tutkijat ovat aika ajoin keskustelleet, olisiko sananmuodostusoppi erotettava kokonaan omaksi kielipilliseksi 'tasokseen', samanveroiseksi kuin esim. fonologia ja syntaksi, mutta ajatus ei ole saanut riittävästi kannatusta. Toisaalta johto-opin leksikologiaa ja morfologiaa leikkaava erikoisasema on tuotu selvästi ilmi, ja käytännössä johdon tut-

kimus on jo pitkään ollut enemmän tai vähemmän itsenäinen kielentutkimuksen lohko.

Harrastuksen vilkkaudesta todistaa suuri joukko erilaisia ja eritasoisia tutkimuksia. Kokonaisuutena on toistaiseksi kuitenkin melko harvoja, ja useita vaivaa ilmaisen tietty ylimalkaisuus. Kaksi tunnetuinta ja samalla käyttökelpoisinta kannattaa ehkä mainita tässäkin, nimittäin E. S. Kubrjakovan vihkonen »Čto takoje slovoobrazovanije» (Moskova 1965) ja saman tekijän »Obščee jazykoznanije» -teokseen (Moskova 1972) kirjoittama tavattoman tiivis, paikoin vaikeaselkoinenkin mutta silti antoisa luku »Slovoobrazovanije». Jälkimmäisen liitteenä on muuten erinomainen sekä venäläisen että ulkomaisen johto-opin tutkimuksen bibliografia.

Tässä puheena oleva teos, E. A. Zemskajan »Slovoobrazovanije», on ilmestynyt »Russkij jazyk» -nimisessä oppikirjasarjassa. Se on tarkoitettu erityisesti Neuvostoliiton kasvatusopillisten korkeakoulujen venäjän kielen opiskelijoille, ja näkökulma on siis puhtaasti venäläinen, mutta asian luonteesta johtuu, että esitystä voidaan soveltaa monin kohdin muihinkin kieliin. Teoksen runsaat lähdeviitteet antavat lukijalle tilaisuuden syventää tietojaan muusta kirjallisuudesta.

Zemskajan johto-oppi koostuu yhdestätoista luvusta, joiden järjestelmällinen selostaminen on tässä tietyksi mahdollista. On tyydyttävä olennaisimpaan, ja silloinkin monet tärkeät seikat ja näkökohdat

jäävät mainitsematta. Oppikirjamaiseen tapaan yleisote on nominalistinen: edetään käsitteistä aineistoon. Useista muista johtoa käsittelevistä teoksista tämä kirja poikkeaa edukseen erityisesti selkeytensä ansiosta.

2. Liikkeelle lähdetään tarkastelemalla johto-opin tutkimusta toisaalta synkronisesta, toisaalta diakronisesta näkökulmasta. Diakronisen tutkimuksen asiana on Zemskajan mukaan selvittää, mitkä vertailtavista samakantaisista sanoista ovat aikaisempia ja mitkä myöhempiä, mihin suuntaan johto on siis konkreettisesti historiassa edennyt. Synkroniselta kannalta yritetään vastata kysymykseen, mitkä nykyjärjestelmän sanat ovat morfologisesti ja semanttisesti yksinkertaisempia ja mitkä kompleksisempia kuin samakantaiset parinsa, ts. mitkä sanat motivoivat muita sanoja. Samalla synkroninen tutkimus rajoitetaan vain »eläviin» johtosuhteisiin, mutta niistä hankaluuksista, jotka liittyvät elävien suhteiden erottamiseen »kuolleista», ei tässä yhteydessä mainita sanaakaan. Koska johdosten asusta ei useinkaan voi päätellä, perustuvatko ne yhä toimiviin prosesseihin vai ovatko ne kieleen varastoituneita muistoja menneisyydestä, on tarkan rajan vetäminen synkronisen ja diakronisen johto-opin välille paljon vaikeampaa kuin ensi katsomalta luulisi.

Zemskajan esitys synkronisen ja diakronisen näkökulman luonteenomaisimmista eroista on kylläkin valaiseva ja havainnollinen. Asiaa esitellään mm. mainitsemalla sanoja, jotka synkroniselta (siis morfologis-semanttiselta) kannalta ovat kompleksisempia kuin niiden nykyiset kantasana, mutta jotka ovat ilmestyneet kieleen noita kantasanojaan aikaisemmin. Niinpä venäjän sana *zontik* 'saateenvarjo' hahmottuu kaksimorfeemiseksi: kantasana on *zont* ja sen jatkeena on yleinen deminutiivisuffiksi *-ik*, sama kuin esim. sanoissa *dom-ik* 'pikku talo' ja *stol-ik* 'pikku pöytä'. *Zontik* on kuitenkin kokonaisuudessaan laina, joka perustuu hollannin sanaan *zondek*. Nykyinen kanta-

sana *zont* on siis saatu takaisin johdon kautta.

3. Tämä ja monet muut samanlaiset esimerkit riittävät osoittamaan, ettei sanojen morfologinen analyysi aina anna oikeaa kuvaa sanojen konkreettisesti syntyhistoriasta — asia, joka on kauan tiedetty, mutta joka silti helposti unohtuu. Mutta rajaa morfologian ja johto-opin väliin yritetään vetää muullakin tavalla. Morfologisen analyysin tavoitteena on Zemskajan mielestä selvittää pelkästään se, mistä morfeemeista sanat koostuvat, mutta vain johto-opillinen analyysi voi tehdä selkoa siitä, millä tavalla morfeemit ja morfeemiryhmät muodostavat sanoja. Ajatus perustuu havaintoon, että morfologiselta pintarakenteeltaan samankaltaiset sanat voivat perustua erilaisiin 'syvärakenteisiin', kuten Neuvostoliitossa erityisesti N. D. Arutjunova on v. 1961 ilmestyneessä tärkeässä tutkielmakokoelmassaan »Очерки по словообразованию в современном испанском языке» osoittanut. Yllättävältä ja epäajanmukaiselta tuntuu kuitenkin se Zemskajan väite, ettei sanojen morfologian konstituenttianalyysi mahtuisi morfologian kehyyksiin vaan kuuluisi kokonaan johto-oppiin.

Sinänsä havainto morfologian riittä-mättömyydestä johto-opin yksinomaisena tutkimuskeinona on epäilemättä oikea. Siitä syystä johdon tutkimukselle on etsittävä muu lähtökohta. Tällaiseksi lähtökohdaksi on esitetty kahden sanan välistä morfologis-semanttista suhdetta eli totunnaista ilmaisua käyttäkseni »johto-opillista askelta». Johdoksen motivaatio paljastuu nimenomaan silloin, kun se rinnastetaan muihin samakantaisiin sanoihin, joista jokin tai jotkin sopivat kantasanaksi. Kielen johto-opillisen järjestelmän synkroninen kuvaus edellyttää siis kaikkien sanojen järjestämistä semanttis-morfologisiksi pareiksi, joiden toinen jäsen motivoi toisen.

Näistä asemista Zemskaja määrittelee mm. keskeisen johdostyyppin käsitteen. Johdostyyppi on hänen mielestään johdetun (siis toisen sanan motivoiman) sa-

nan rakenneformula, jota luonnehtii yhtä aikaa kolme seikkaa: (1) kantasanan sanaluokka, (2) kantasanan ja johdoksen semanttinen suhde ja (3) kantasanan ja johdoksen morfologinen suhde, erityisesti se, millä johtimella johdos on muodostettu. Zemskajan johdostyyppi on siis käsitteenä ahtaampi kuin meikäläiseen kielenkäyttöön vakiintunut johdostyyppi-käsite, jonka tuntomeriksi riittää pelkkä samajohtimisuus. Samajohtimisiin sanoihin saattaa Zemskajan mukaan kuulua useiden johdostyyppien edustajia, joiden rajat määräytyvät merkityssuhteiden mukaan. Tässä suhteessa Zemskajan johdostyyppi muistuttaa Leo Weisgerberin »Wortni-sche»-käsitettä.

4. Zemskaja määrittelee johdostyyppin siis yhtä aikaa muodollisin ja semanttisin kriteerein. Synkroniselta kannalta johdos on Zemskajan mielestä aina sekä semanttisesti että morfologisesti kompleksisempi kuin sen kantasana. Niinpä nykyvenäjän *zontik* on synkronisesta näkökulmasta johdos ja *zont* kantasana, vaikka historiallisesti *zontik* on vanhempi. Mutta entä sellaiset sanaparit, joissa semanttinen ja morfologinen kriteeri näyttäväst joutuvan ristiriitaan? Sana *radovat'* 'tehda iloiseksi; aiheuttaa, että (joku) tuntee iloa' on morfologisesti yksinkertaisempi mutta semanttisesti kompleksisempi kuin sana *radovat'sja* 'iloita'. Jälkimmäinen sana on yhtä morfeemia pitempi, mutta edellisen merkitykseen kuuluu jälkimmäisen merkityksestä puuttuva komponentti 'aiheuttaa'. Zemskaja selittää semanttisen ristiriidan johto-opilliselta kannalta näennäiseksi; hänen mielestään *radovat'sja* on nimenomaan johto-opillisen merkityksensä kannalta kompleksisempi kuin *radovat'*, koska tällaisten sanojen »merkityksen ilmaisutapa, niiden sisäinen rakenne» on kompleksisempi. L e k s i k a a l i s s a mielessä *radovat'sja*-sanan merkitys on sitä vastoin yksinkertaisempi, koska suffiksi *-sja* on neutraloinut kantasanan kausatiivin merkityskomponentin.

Zemskaja ei selvittele, vastaako tällainen leksikaalin ja johto-opillisen merki-

tyksen ero mitään kielitajun suureiden eroja. Mutta jos hän tarkoittaa vain sitä, että sama leksikaali kokonaismerkitys voi koostua morfologis-semanttisen 'syvära-kenteen' erilaisista konfiguraatioista, hän lausuu ilmeisen tosiasian. Näinhän lienee ymmärrettävä esim. sanojen *enetä* (: *enenee*) ja *enetyä* semanttinen suhde.

5. Erityisen kiintoisa on Zemskajan esitys johdosten jäsenyvyvyydestä (členimost'), joka pohjaa M. V. Panovin tutkimuksiin. Panovin mukaan johdokset voidaan jakaa viiteen ryhmään siten, että niiden morfologis-semanttinen 'läpinäkyvyys' asteittain vähenee. Selvimmin jäsenyvä sellaiset johdokset, jotka kuuluvat yhtä aikaa sekä monijäseniseen sanapesyeseen että monijäseniseen joukkoon samajohtimisia sanoja. Niinpä sana *letëik* 'lentäjä' kuuluu johdostyyppiin, jonka muita jäseniä ovat esim. *razvedëik* 'tiedustelija' ja *raznosëik* 'kantaja', sekä samalla pesyeseen, jonka muita jäseniä ovat esim. *letun* 'lentelijä' ja *letat'* 'lentää'. Tällaisissa sanoissa rakenneainekset erottuvat toisistaan selvästi. Astetta huonommin jäsenyväät sanat, joiden johdin tavaan vain niissä itsessään (johtimena on siis ns. unifiksi). Toista jäsenyvyysastetta edustavat sellaiset sanat, joiden unifiksijohtimen merkitys voidaan muissa sanoissa ilmaista affiksaalein keinoin (esim. *popad'ja* 'papin vaimo'; *-ad'ja* on unifiksi, jolla on sama merkitys kuin esim. sanojen *general'sja* 'kenraalin vaimo' ja *čjačiha* 'lukkarin vaimo' johdinten merkitys). Jos unifiksin merkitys on sellainen, jota kielessä ei ilmaista muin johtimin, sana jäsenyy vieläkin huonommin (kolmas jäsenyvyysaste). Tätä astetta edustaa esim. johdokseksi käsitetty saksalainen lainasana *počtamt* 'postitoimisto'; alkuperäisen yhdyssanan perusosa *-amt*, joka on tulkittu johtimeksi, esiintyy ainoastaan tässä sanassa, eikä merkitystä 'toimisto' ilmaista venäjässä muuten affiksaalisti. Hämärämpiä kuin mitkään edellisistä ovat johdokset, joiden kanta esiintyy vain yhteen johtimeen liittyneenä. Niinpä esim. sanan *buženina* 'keitetty sianliha' johdin on sama

kuin sanoissa *kovina* 'hevosenliha' ja *osetrina* 'sammenliha; sampi (ruokana)', jotka edustavat ensimmäistä jäsenyyvyyssastetta. Mutta koska kanta *bužen-* on muiden johdinten yhteydessä tuntematon, sana *buženina* kuuluu neljänteen jäsenyyvyyssasteeseen. Kaikkein hämäärimpiä ovat Panovin järjestelmässä lopulta ne sanat, joiden kanta voi liittyä vain yhteen johtimeen mutta joiden johdinta ei koskaan tavata hyvin jäsenyyvissä sanoissa (viides jäsenyyvyyssaste). Täysin motivoimattomia eivät kyllä nämäkään sanat ole, mutta sekä niiden johdin että kanta ovat hämääriä.

Nämä viisi jäsenyyvyyssastetta voi havainnollisuuden vuoksi redusoida kolmeksi. Parhaiten jäsenyyvät siis (1) sanat, joissa sekä kannan että johtimen merkitystä tukee se, että samat morfeemit esiintyvät myös lukuisissa muissa sanoissa. Huonommin jäsenyyvät (2) sellaiset sanat, joissa vain kanta on toistuvuutensa ansiosta selvämerkityksinen mutta johdin sitä vastoin merkitykseltään epäselvä uni-fiksi. Vielä hämäärimpiä ovat (3) sanat, joiden johtimella on selvä merkitys (koska se esiintyy muissakin sanoissa) mutta kannan merkitys on epäselvä siksi, ettei sitä tavata muissa sanoissa.

6. On luultavaa, että johdosten jäsenyyvyys vaikuttaa olennaisesti johdosten kykyyn toimia uusien sanojen mallina ja sitä kautta johdinten ja johdostyyppien produktiiviuuteen. Johto-opillisen produktiiviuuden käsite on itsessään kuitenkin kielen-tutkimuksen hämäärimpiä, ja määritelmät vaihtelevat tutkija tutkijalta. Zemskaja tarkastelee produktiiviuuden luonnetta tšekkiläisen M. Dokulilin kirjallisuudessa usein siteeratun mutta valittavasti tšekinkielisen teoksen »Tvoření slov v češtině» (Praha 1962) mukaan. Dokulil on jakanut produktiiviuuden käsitteen kahtia synkronisen ja diakronisen aspektin mukaan. Johto-opillisen produktiiviuuden diakronista aspektia Dokulil nimittää empiiriksi produktiiviuudeksi. Johdostyyppi on empiiristi produktiivi, jos sen mallin mukaan syntyy jonakin aika-

välinä uutta sanastoa. Kriteerinä on siis se, että mallin mukaisia sanoja on myöhemmin enemmän kuin aikaisemmin (tietysti edellyttäen, etteivät entiset sanat häviä sitä mukaa kuin uusia syntyy). Synkroninen on sen sijaan systemaattisen produktiiviuuden käsite, jonka vahvuusaste riippuu kielellisten mallien vaikutusta rajoittavista seikoista. Jokainen johdostyyppi voi toimia mallina yksinkertaisesti siksi, että se on olemassa, mutta sen produktiiviuudella on useimmiten rajoituksia, jotka vaikeuttavat tuon mallin mukaisen uuden sanaston mielinmääräistä muodostusta. Systemaattisen produktiiviuuden luonne määräytyykin täysin asianomaisen mallin käyttörajoitusten kautta. Dokulilin näkökulma on tässä kohden sama kuin monien generatiivisten. Käytännössä rajoitusten tarkka määrittely on usein kuitenkin erittäin hankalaa.

Empiirinen ja systemaattinen produktiivius kytkeytyvät tietysti yhteen. Johdostyyppi voi olla empiirisesti produktiivi vain, jos se on samalla systemaattisesti produktiivi, ja empiirisen produktiiviuuden aste määräytyy useimmiten systemaattisen produktiiviuuden asteesta. Mutta Zemskajan mielestä näin on todella vain useimmiten laita: aina eivät empiirinen ja systemaattinen produktiivius ole hänen mukaansa suoraan verrannolliset. Syitä hän mainitsee kaksi. Systemaattisesti produktiivi malli voi olla empiirisesti epäproduktiivi ensinnäkin silloin, kun (a) kantasanoiksi kelvollisten sanojen määrä on pieni. Jonkin ruumiinjäsenen puutetta ilmaiseva määräjohdintiminen tyyppi (esim. *beznošyj* 'nenätön', *bezglazyj* 'silmätön') ei voi kasvaa lukuisammaksi kuin ruumiinjäsenten nimityksiä on olemassa. Toisena syynä Zemskaja pitää (b) eräitä kielenulkoisia seikkoja. Niinpä naispuolista työntekijää ilmaiseva tyyppi *formovščica* 'naisp. kaavaaja, valuri t. muovaaja', *brakovščica* 'naisp. laaduntarkkailija t. lajittelija' on systemaattisesta produktiiviuudesta huolimatta empiirisesti epäproduktiivi, koska »neuvostoyhteiskunnassa naisten tasa-arvoperiaate on suonut nai-

sille mahdollisuuden toimia monissa sel-laisissakin ammateissa, jotka aiemmin oli-
vat avoinna vain miehille».

Esitys systemaattisen produktiivisuuden empiiristymistä rajoittavista seikoista antaa aiheen muutamiin huomautuksiin. Niinpä on selvää, että joidenkin semant-tisten kategorioiden ilmaisutarpeen vähe-neminen kulttuurinmuutosten johdosta ei koske pelkästään johdoksia, vaan samasta syystä voivat tietyt kokonaiset sana-kategoriat hävitä. Toisaalta miesten ja naisten tasa-arvo ei ole hävittänyt kaikkia naispuolisia ammattinimiä, vaan esim. naispuolista opettajaa kutsutaan edelleen nimityksellä *učitel'nica* ja miespuolista ni-mityksellä *učitel'*. Sukupuolen erottaminen koetaan asiaa myöten siis yhä tarpeelli-seksi. Venäjän kaltaisessa genuskielessä saattaa erojen säilymistä kannattaa myös läpi koko kielen järjestelmän kulkeva kie-liopillisen suvun ilmaiseminen: kaikki substantiivit ovat välttämättä joko masku-liineja, neutreja tai feminiinejä, ja tämä järjestelmä, niin formaali kuin se onkin, korreloi jossain määrin yhä kielenulkoisenkin todellisuuden kanssa. Mitä taas tulee a-kohdan tapauksiin, Zemskajan huomautus sopivien kantasanojen ja nii-hin perustuvien johdosten lukusuhteista olisi täysin paikallaan vain silloin kun johdin liittyy pelkästään yhden semant-tisen kategorian sanoihin. Todellisuudessa *bez-* + *Ø* -johdin liittyy myös muihin kuin ruumiinjäsenen puuttumista merkitseviin sanoihin, kuten *bezlistyj* 'lehdetön' (esim. puu), *bezgolosyj* 'huonoääninen' jne. Jos produktiivisuuden ehtoja tarkastellaan siis johtimen eikä johdostyyppin näkökulmasta, asia käy heti melkoisen pulmalliseksi.

7. Kysymys johdinten systemaattisesta ja empiirisestä produktiiviuudesta kytkey-tyykin laajempiin yhteyksiin, joita Zem-skaja tosin käsittelee eri luvussa kuin äs-keisiä produktiivisuuden ehtoja. Tarkoiton rajoituksia, jotka yleensäkin vaikuttavat johdinten ja kantojen kombinoitumiseen. Nämä rajoitukset Zemskaja jakaa (a) semanttisiin, (b) muodollisiin, (c) tyyli-lisiin, (d) leksikaaleihin ja (e) johto-

opillisiin.

a) Johtimen käytön semanttinen rajoitus on esim. se, joka estää *-š(a)-* suffiksin liittämisen muuhun kuin miestä tarkoittavaan sanaan; tällä suffiksilla muodostetaan miehen nimitykseen perus-tuvia vaimon nimityksiä (vrt. edellä mai-nittu *general'sa* 'kenraalin vaimo' jne.). Mutta aina eivät Zemskajan semanttiseksi lukemat rajoitukset ole näin selviä. Niin-pä useista adjektiveista voidaan muodos-taa moderatiivijohdos suffiksien *-ovat-* avu-la (esim. *glupovatyj* 'tyhmäkö', vrt. *glupyj* 'tyhmä' ja *starovatyj* 'vanhahko', vrt. *staryj* 'vanha'), mutta esim. johdokset **umnovatyj* ja **molodovatyj* (vrt. *umnyj* 'viisas', *molodoj* 'nuori') ovat kielenvas-taisia. Sopivan kontekstin aktuaalistamas-sa tilanteessa jälkimmäisiäkin voidaan Zemskajan mukaan silti käyttää, esim. *dlja nevesty ona molodovata* 'morsiameksi hän on nuorehko'. Ilman lisäselvityksiä ei moderatiivijohdosten epäsäännöllisyyttä voida nähdäkseni kuitenkaan leimata semanttispohjaiseksi, sillä semanttisten rajoitusten odottaisi siinä tapauksessa ulottuvan myös esim. suomeen. Kysymys voikin olla mistä muista rajoituksista hy-vänsä, elleivät tapaukset valaise yksinker-taisesti vain johto-opillisen ilmaisutarpeen säännöttömiä eroja.

b) Muodollinen on puolestaan rajoitus, joka estää ominaisuudennimisuffiksin *-ost'* liittämisen päätepainoisiin adjektii-veihin; *-ost'* on näet itse aina painoton. Niinpä sellaiset adjektiiivit kuin *ognevoj* 'tullinen, tuli-', *delovoj* 'asiallinen, asia-; kaupallinen, kauppa-' ja *ozornoj* 'valla-ton, pahankurinen' eivät käy *-ost'*-joh-dosten kantasanoiksi. Mutta tästäkin säännöstä on jo vakiintuneita poikkeuk-sia, esim. eräät myöhäiset erikoisalojen termit.

c) Tyyliseikat rajoittavat *-ost'*-suffiksin käyttöä siksi, että suffiksin oma merkitys on ylätyylinen tai neutraali; alatyylin kantasanoihin sitä ei voi liittää.

d) Leksikaaleiksi rajoituksiksi Zemskaja lukee kielen taipumuksen välttää ho-monyymejä ja sellaisia uudismuodosteita,

joiden tarkoitteilla kielessä jo on vakiintunut ilmaisu. Kerrassaan merkittävää on, että Zemskaja tässä yhteydessä lisäksi vetoaa tarkemmin määrittelemättömään kieleen »normiin», joka rajoittaa esim. *-letka*-suffiksiin vain määräaikaissuunnitelmaa tai *-kautta* (*pjatiletka* 'viisivuotissuunnitelma t. -kausi'), elävää oliota (*odnoletka* 'yksivuotinen', esim. kasvi tai eläin) ja oppilaitosta (*desjatiletka* '10-vuotinen koulu') merkitseviin sanoihin. Normikysymyksiähän ovat itse asiassa kaikki johdosten mahdollisuutta ja mahdottomuutta koskevat seikat, ja samaan epämääräiseen »normiin» voitaisiin kai yhtä hyvin vedota myös esim. a-kohdan moderatiivadjektiiveissa.

e) Johto-opilliseksi rajoituksiksi Zemskaja nimittää vihdoin niitä, jotka estävät määräjohtimiin päättyviä sanoja toimimasta edelleenjohdosten kantasanoina.

Johdinten käyttöarjotukset ovat kaiken kaikkiaan johdonopin hankalimpia kysymyksiä, eikä Zemskajan ole monista tärkeistä havainnoistaan huolimatta onnistunut luoda vedenpitävää järjestelmää. Sopinee epäillä, onko moista järjestelmää edes olemassa: johdoksiin pätee kai sama kuin muuhunkin sanastoon, nimittäin että jotkin merkityskonfiguraatiot syystä tai toisesta saavat oman nimityksensä, mutta joiltakin se jää yhtä selvittämättömästä syystä saamatta. Tässä suhteessa johto-opillisen merkityksen ilmaiseminen on paljon epäsäännöllisempää kuin esim. taivutusopillisen, kuten Zemskaja toisessa yhteydessä huomauttaa.

8. Hankaluuksia aiheutuu myös siitä, että johdosten jokainen synkroninen taso koostuu paitsi produktiivien mallien mukaan johdetuista myös sellaisista sanoista, jotka pohjautuvat jo kuolleisiin malleihin. Kubrjakova, jonka johto-oppiartikkeliin olen kirjoitukseni alussa viitannut, osuikin oikeaan, kun toteaa, ettei synkronian ja diakronian erottaminen liene missään kielentutkimuksen lohossa yhtä vaikeaa kuin sananmuodostusopissa. Johdosten synkronista järjestelmää voisi verrata sedimenttikerroksiin, jotka luonnonmullis-

tus on saattanut epäjärjestykseen. Parhaillaan laskeutuvaa lietettä on vaikea erottaa vanhemmista kerrostumista. Uusien ja vanhojen johdosten näennäisen tasaveroinen rinnakkuus uhkaakin latistaa esim. generatiivien johdodontutkimuksen pelkäksi eri-ikäisten sanojen semanttis-morfologisten suhteiden kuvaukseksi, joka ei välttämättä mitenkään kosketa kielitajussa aktiiveina toimivia sääntöjä. Dokulilin systemaattisen produktiivisuuden käsitteeseen viitaten lienee kyllä tunnettava, että »kuolleetkin» johdokset saattavat tarpeen tullen toimia uudismuodosteiden malleina (jos niiden jäsenyvyysaste on säilynyt korkeana), mutta ratkaistavaksi jää joka tapauksessa kysymys eri-ikäisten mallien vahvuuden aste-eroista. Tietääkseni kenenkään ei ole käytännössä onnistunut esittää systemaattisen produktiivisuuden ehtoja niin täsmällisesti, että niiden avulla voitaisiin itse kielitajua keikin testaamatta laskea johdosten ja laajempien mallikokonaisuuksien potentiaali voima.

Niinpä Zemskajan esittelemä johdosten jako »reaalisiin» ja »potentiaaleihin» on sangen karkea. Reaaliset johdokset ovat jo vakiintuneet osaksi kielen sanastoa ja kuuluvat muistin valtakuntaan, mutta potentiaalit johdokset muodostetaan kullakin käyttökerralla komponenteistaan. Zemskajan mukaan potentiaalit sanat elävät ikään kuin »vakan alla; ne ilmentävät kielen johto-opillisia mahdollisuuksia, mutta eivät ilmaannu käyttöön, ellei niitä tarvita». Reaalisista eli vakiintuneista sanoista potentiaalit sanat eroavat Zemskajan mielestä merkityksensä puolesta: potentiaalisen sanan merkitys koostuu aina jäännöksettömästi komponenttien merkityksestä, mutta reaalisten sanojen merkityksessä on useimmiten jotakin ylimääräistä, jota ei voi päätellä komponenteista. Niinpä vakiintunut johdos *kirjailija* tarkoittaa suomen kielessä sellaista henkilöä, joka kirjoittaa ammattikseen; ammattimaisuus ei kuitenkaan ilmene sanan komponenteista. Samoin on venäjän *pisatel*-sanan laita. *Kirjoittaja*

merkitsee sen sijaan vaikka kuinka satunnaisia kynän tai koneen käyttäjää. Säännöllisyytensä ja odotuksenmukaisuutensa vuoksi potentiaalit sanat sijoittuvat eräällä tavalla »sanan ja sen 'naapuriyksikköjen', sanaliittojen ja kieliopillisten muotojen, rajamaille», opettaa Zemskaja. Mutta onko esim. sanaa *syvenee*, joka on sangen vakiintunut, pidettävä potentiaalina, kun se merkityksensä ja muotonsa puolesta on täysin odotuksenmukainen ja kuuluu adjektiivikantaisten *-ene-* verbien suureen ja harvinaisen säännölliseen joukkoon? On vaikea uskoa, että näin vakiintunutta sanaa joka kerta erikseen 'johdettaisiin' komponenteista, mutta kaikissa tapauksissa sitä lienee turha kiistääkään. Selvä raja reaalisten ja potentiaalien sanojen välille jää kuitenkin asettamatta.

Kirjansa loppupuolella Zemskaja puhuu vielä erästä kiintoisasta sanatyypistä, jota hän muiden tutkijoiden tavoin nimittää okkasionaalien sanojen luokaksi. Tällaiset sanat muistuttavat potentiaaleja sanoja sikäli, että nekin putkahtavat kieleen (Zemskajan mukaan puheeseen) kielenkäyttäjän aktiivin johtamisen kautta; niitä ei siis ole aikaisemmin ollut vakiintuneina olemassa. Mutta potentiaaleista sanoista okkasionaalit sanat poikkeavat siten, että ne ovat aina tavalla tai toisella epäsäännöllisiä. Johtamissääntöjä tietoisesti rikkomalla okkasionalismin muodostaja tavoittelee esim. humoristista tai muuten epätavallista sävyä ilmaisuunsa. Epäsäännöllinen motivaatiosuhde pyrkii toisaalta säilyttämään okkasionaalisanan kauemmin 'tuntomerkillisenä' kuin potentiaalisanan, joka kohta synnytyään uppoaa muun samankaltaisen sanaston mereen, jos pääsee vakiintumaan. Tyypillisenä okkasionalismina Zemskaja mainitsee mm. substantiivin *kanceljarit*, joka on tekaistu sellaisten mallien mukaan kuin *plevrit* 'keuhkopussintulehdus' ja *bronhit* 'keuhkoputkentulehdus'. Sanan merkitystä motivoi kantasana *kanceljarija* 'kanslia', ja siihen perustuukin sanan humoristinen tyyllisävy. Taudinnimisuffiksia *-it* ei näet tavallisesti liitetä muihin kuin

sairaudelle alttiita ruumiinosia tarkoitaviin sanoihin.

Lopuksi: Tavat käsitellä johto-oppia eivät suinkaan ole vielä vakiintuneet, vaan ala on pikemminkin, pitkistä traditioistaan huolimatta, yhä sanoisiko aineistonkeruuvaiheessa. Ilmiöt eivät ole hahmottuneet yhteyksiinsä, näkökulmia vasta etsitään, menetelmiä punnitaan. Jokaista tämän alan teosta arvioitaessa on siis erityinen syy muistaa, että moittiminen on helppoa mutta tekeminen vaikeaa. Zemskajan argumentit tuntuvat joskus kieltämättä sattumanvaraisilta, ja samaakin asiaa hän on silloin tällöin ripotellut eri lukuihin, eri nimin ja eri selityksin. Mutta useimmiten asiat ovat sentään kohdallaan. Kirjan vahvoja puolia ovat aineiston ja näkökohtien runsaus, selkeä esitystapa ja kiintoisimmasta päästä valitut painopisteet. Näistä syistä kirja on oivallinen oppikirja mutta myös paljon muuta: virkistävä ja virittävä tutkimuksenkin apuneuvo.

Tapani Lehtinen